

LBRIS

We know
books

Valentin Stoian este cercetător în cadrul Institutului Național de Studii de Intelligence din Academia Națională de Informații „Mihai Viteazul”. Acesta a obținut titlul de doctor în Științe Politice în 2014 la Universitatea Central Europeană. De asemenea, deține diploma de master de la aceeași universitate și licența în științe politice la Universitatea din București (2008). A publicat articole pe teme de intelligence, studii de securitate și teorie politică în jurnale precum *Journal of Common Market Studies*, *Critical Studies on Security*, *Intelligence and National Security*, *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, *Analele FSPUB*, *Revista Română de Studii de Intelligence*.

Valentin Stoian, *Activitatea de intelligence. Limite morale și deontologice*
© 2024 Institutul European Iași, pentru prezenta ediție

INSTITUTUL EUROPEAN
Iași, Str. Bălușescu nr. 2, et. I, O P 6, CP 1309
euroedit@hotmail.com.; www.euroinst.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
STOIAN, VALENTIN

Activitatea de intelligence. Limite morale și deontologice /

Valentin Stoian. - Iași: Institutul European, 2024

Conține bibliografie

ISBN 978-606-24-0383-6

17

Reproducerea (parțială sau totală) a prezentei cărți, fără acordul Editurii, constituie infracțiune și se pedepsește în conformitate cu Legea nr. 8/1996.

Printed in ROMANIA

Valentin Stoian

ACTIVITATEA DE INTELLIGENCE **Limite morale și deontologice**

INSTITUTUL EUROPEAN
2024

Introducere / 7**Capitolul 1. Paradigme ale moralității în *intelligence* / 17**

- 1.1. Introducere / 17
- 1.2. Democratizarea activității de *intelligence* – o soluție suficientă? / 23
- 1.3. Realismul, utilitarismul și deontologia Kantiană / 30
 - a) Realismul / 30
 - b) Deontologia kantiană / 32
 - c) Utilitarismul / 35
- 1.4. Teoria războiului drept și teoria *intelligence*-ului drept / 38
- 1.5 Teoria drepturilor fundamentale universale / 45
- 1.6. Democrația deliberativă cosmopolită și implicațiile acesteia pentru activitatea de *intelligence* / 48
- 1.7. Concluzii / 70

Capitolul 2. Abordări privind etica practicienilor / 73

- 2.1 Introducere / 73
- 2.2. Etica ofițerilor operativi / 75
- 2.3. Etica analiștilor de *intelligence* / 81
- 2.4. Ofițerii de informații – între etica profesională și etica generală / 84
- 2.5. Sinteza moralității în comunitatea de *intelligence* – perspectiva Office of the Director of National Intelligence / 85
- 2.6. Concluzii / 88

Capitolul 3. Etica spionajului electronic / 89

- 3.1 Introducere / 89
- 3.2. Activitatea de *intelligence* în domeniul electronic / 91
- 3.3 Teoria lui Cecile Fabre – aplicarea teoriei drepturilor fundamentale la activitatea de spionaj electronic / 92
- 3.4 Teoria contractualistă – Michael Skerker / 96

3.5. Teoria războiului drept - Mark Phythian și David Omand / 98

3.6 Spionajul electronic și teoria democrației deliberative cosmopolite / 101

3.7. Concluzii / 108

Capitolul 4. Etica combaterii dezinformării / 111

4.1. Introducere / 111

4.2. Camere de ecou și elemente cognitive / 113

4.3. Politici și abordări / 118

4.4 Teorii privind moralitatea strategiilor de combatere a dezinformării / 122

4.5 Evaluări și concluzii / 129

Capitolul 5. Etica acțiunii acoperite (covert action) / 135

5.1 Introducere / 135

5.2. Acțiunea acoperită – o problemă specifică în filosofia morală / 138

5.3. Jus *ad vim* – O stare între pace și război / 143

5.4. Evaluări și concluzii / 151

Concluzii / 155

Bibliografie / 159

Introducere¹

Tema moralității în domeniul *intelligence* a fost privită de multe ori ca un aspect marginal în literatura studiilor de *intelligence*. După cum am menționat și în alte lucrări (Stoian 2022a), studiile de *intelligence* au fost inițiate prin dezbaterile între practicienii domeniului, care s-au desfășurat în special în jurnalul clasificat al CIA, *Studies in Intelligence*. Atunci când aceste studii au început să fie accesibile publicului, ele purtau încă amprenta unor teme specifice mediului practicienilor, în care nu pătrunseseră reprezentanții mediului academic civil. Dezbaterile privind moralitatea activității de *intelligence*, au fost inițiate, la rândul lor, de către practicieni, care s-au inspirat din discuțiile din interiorul filosofiei morale, fără însă a avea o abordare sistematică asupra acestora.

O dată cu deschiderea studiilor de *intelligence* către cercetători academici din alte domenii, aceștia s-au aplecat asupra *intelligence-ului* ca fenomen din mai multe perspective. Astfel, dacă politologii au încercat să analizeze motivațiile statelor ca actori compuși (Mearsheimer 2001; Walt 1990; Popovic 2018; Pilar 2018; Gheorghe 2010; Ben Jaffel 2020), iar sociologii s-au concentrat asupra culturii organizaționale a organizațiilor de

¹ Această lucrare reprezintă o dezvoltare considerabilă pe baza unor lucrări publicare anterior. Astfel, pot apărea, în anumite contexte, suprapuneri cu textele publicate în Stoian (2014, 2021, 2022a, 2022b, 2023a, 2023b, 2023c).

*Capitolul 1***Paradigme ale moralității în *intelligence*****1.1. Introducere**

Ideea conform căreia acțiunile de *intelligence* sunt dincolo de orice moralitate este reprezentată în literatura de specialitate prin afirmația, atribuită unui fost ofițer CIA, conform căruia „etica în *intelligence* este un oximoron” (Quinlan 2007, Jones 2010). Această idee, relativ simplistă, provine din concepția anumitor practicieni, conform cărora, acțiunile de *intelligence* pot fi judecate exclusiv conform rezultatului acestora pentru statul care le ordonă și nu pe baza unor norme abstracte ale moralității. Însă, după cum se va vedea în capitolul următor, și practicienii au propriile valori morale specifice profesiei, pe care le-au internalizat și care constituie un cod de conduită al profesiei. Acestea sunt, însă, de multe ori diferite față de normele prescrise de filosofia morală.

Argumentul conform căruia „etica în *intelligence* este un oximoron” este utilizat în literatură exclusiv pentru a evidenția principalele premise, calități și defecte ale teoriilor moralității în *intelligence*. Nu există, la nivel academic, susținători expliți ai acestei afirmații. Autorii care susțin diferite teorii ale moralității în *intelligence* pornesc de la

premisea că, în mod evident, acestea sunt necesare pentru a stabili permisibilitatea sau impermisibilitatea unor acțiuni. Referindu-se la ideea conform căreia etica în *intelligence* este un oximoron și utilizând-o drept un „om de paie”, autorii își pot construi propria teorie relativ ușor, evitând o evaluare semnificativă a altor teorii concurente.

Capitolul de față va face o trecere în revistă a principalelor teorii ale moralității în *intelligence*, cu accent pe teoria războiului drept, care rămâne principala sursă de inspirație în literatura academică contemporană. Această teorie a fost elaborată pentru a evalua moralitatea acțiunii militare, având rădăcini istorice în filosofia lui Thomas Aquinas, fiind însă elaborată în secolele XV-XVII de autori precum Hugo Grotius, Francisco de Vitoria și Samuel von Pufendorf, în special în contextul colonizării continentului american. Michael Walzer (1977) a reinterpretat această teorie într-o cheie modernă, aceasta fiind apoi dezvoltată și transformată de autorii contemporani (Internet Encyclopedia of Philosophy, Just War). Deși teoria războiului drept a fost elaborată pentru justificarea acțiunii militare, o serie de autori menționați mai jos au încercat translatarea la activitatea de *intelligence*.

În primă fază, va fi prezentată distincția între autorii care consideră că este necesară utilizarea unei teorii morale, oricare dintre acestea ar fi ea, și cei care propun „testul democratizării”. Conform acestora din urmă, dezvoltarea mecanismelor de control democratic a activității de *intelligence*, îmbunătățirea controlului parlamentar, înființarea de noi instituții de control specializate (*expert bodies*) creșterea deschiderii publice a serviciilor de informații este suficientă pentru a oferi acceptabilitate morală acțiunilor acestora. Viziunea susținută de acești autori se bazează pe ideea conform

căreia, dacă beneficiarii finali, adică cetățenii față de care un serviciu de informații este responsabil, ar fi de acord cu acțiunile unui serviciu de informații, atunci acestea sunt și permisibile din punct de vedere moral.

Această abordare va fi criticată pe baza argumentului standardelor distincte pe care cetățenii statelor democratice le acceptă pentru acțiunile de *intelligence* desfășurate asupra străinilor. După cum s-a putut observa dintr-o serie de legi și decizii juridice (care vor fi trecute în revistă în acest capitol), cetățenii unui stat, oricât de democratic ar fi acesta, pun pe primul rând propriile interese (individuale și apoi naționale) în detrimentul celor ale străinilor. Având în vedere faptul că statele actuale au generat apariția unor sentimente de apartenență în rândul propriilor cetățeni („conștiințe naționale” – fie etnice sau civice) (Anderson 2006 [1983]), locuitorii acestora, deși au standarde de moralitate înalte pentru acțiunile serviciilor de informații pe interiorul propriului teritoriu și chiar, într-o oarecare măsură pentru cele orientate împotriva altor state sau unor cetățeni străini, consideră, de multe ori, că acțiunile de *intelligence* inacceptabile pe propriul teritoriu, sunt acceptabile în exterior.

În a doua etapă, lucrarea va trece în revistă teoriile filosofice ale moralității în *intelligence*. Autorii consultați prezintă schematic câteva dintre ele (utilitarismul, contractualismul, realismul și deontologia kantiană) și se concentrează pe teoria războiului drept. În realitate, aproape nici un autor nu susține și nu dezvoltă realismul, utilitarismul sau deontologia kantiană, acestea fiind mai degrabă utilizate pentru a ilumina modul în care autorul concepe teoria războiului drept și adaptările pe care le propune pentru activitatea de *intelligence* (vezi și Stoian 2014).

După trecerea în revistă a primelor teorii, vor fi analizate teoria războiului drept și extinderea acesteia la activitatea de *intelligence* prin teoria intelligence-ului drept, inclusiv modificările și criticile acestora. Principala dezbatere purtată în literatură este cea legată de posibilitatea adaptării teoriei războiului drept la activitatea de *intelligence*, având în vedere caracteristicile specifice care o fac diferită (natura permanentă, natura secretă, natura preventivă). De asemenea, va fi prezentată și teoria drepturilor universale propusă de Cecile Fabre (2021), având în vedere că aceasta reprezintă o critică și o îmbunătățire a teoriei *intelligence*-ului drept.

În primul pas al argumentării, voi susține faptul că natura permanentă a activității de *intelligence* o face diferită și din punct de vedere moral față de război, fiind necesară dezvoltarea unei teorii alternative și distincte, neputând fi aplicată, chiar și într-un mod modificat, teoria războiului drept (Miller 2021).

Al doilea pas al argumentării va susține inadecvarea teoriilor curente privind moralitatea în *intelligence* din două puncte de vedere. În primul rând, fiecare dintre aceste teorii are o natură limitată, conceptualizând activitatea de *intelligence* exclusiv într-un anumit mod. Fie că este vorba de *intelligence*-ul clasic, desfășurat de un stat împotriva altui stat, fie că este vorba de atacuri cibernetice sau informaționale, fie că este vorba de acțiuni acoperite, fie că este vorba de interceptarea în masă a comunicațiilor, nici una dintre aceste teorii nu propune o soluție exhaustivă la toate specificațiile activității de *intelligence* contemporane.

Al doilea punct de critică a teoriilor contemporane derivă din primul, argumentându-se că majoritatea teoriilor nu iau în calcul o relație specifică stabilită în ultima perioadă în

activitatea de *intelligence*: cea între statul care desfășoară activitate de informații și cetățenii „civili” (neimplicați în vreun fel într-o amenințare) ai altor state. După cum am afirmat deja, teoriile clasice ale moralității în *intelligence* sunt modelate pe acțiuni de *intelligence* ale unui stat împotriva altui stat sau, mai recent, a unei organizații teroriste. Cu excepția câtorva capitole despre interceptarea în masă la nivel global, relația stat – cetățean străin (aflat pe un teritoriu străin) este absentă din literatură. Iar, atunci când această relație apare, moralitatea acestor acțiuni este rezolvată prin „testul democratizării” – mecanismele de protecție specifice unui stat democratic, destinate protejării propriilor cetățeni în fața abuzurilor, sunt suficiente, conform autorilor consultați, atunci când sunt extinse la adresa cetățenilor străini.

Al treilea pas al argumentării va fi elaborarea unui cadru moral propriu, care să rezolve, printr-o teorie unificată aceste probleme. Acesta este inspirat din două debateri distincte propuse în literatura de specialitate: dezbaterile asupra cosmopolitanismului politic și, într-o legătură strictă cu aceasta, dezbaterile privind stabilirea democratică a granițelor politice (*the boundary problem*) și dezbaterile privind democrația deliberativă. Prima dezbatere privește măsura în care avem datoria de a crea instituții politice universale. În cadrul acestei debateri, va fi analizată diferența între cosmopolitanismul politic nonrelațional și cosmopolitanismul politic relațional, argumentându-se că cel de-al doilea are mai mult succes la nivel teoretic și că activitatea de *intelligence* contemporană este de natură să genereze obligația de a crea instituții politice globale.

A doua dezbatere la care acest capitol se va referi privește natura democrației în interiorul unui stat, care, conform unui curent consistent din literatura teoriei democratice, nu

poate avea ca scop exclusiv agregarea unor preferințe ci exprimarea acestora liberă într-un for public, pe bază de argumente raționale, tratând toți reprezentanții și toate concepțiile relevante în mod egal. Combinarea argumentelor în favoarea cosmopolitanismului și democrației deliberative ne poate oferi o lentilă morală prin care să evaluăm acțiunile de *intelligence* contemporane, oferind o teorie unificată. Acest cadru va fi elaborat după trecerea în revistă a teoriilor din literatură, fiind apoi aplicat diferitelor studii de caz din capitolele următoare. Într-o oarecare măsură rezultatele acestui studiu susțin viziunile lui Ross Bellaby (2022a), care argumentează pentru ideea că singurul mod de a înțelege corect problema securității și moralitatea acțiunii de *intelligence* este tratarea, ca singură relevantă moral, a securității umane ca justificare activităților serviciilor de informații (atât în sens restrâns, adică colectarea de *intelligence*, cât și în sens larg, pentru a include acțiunile acoperite/acțiunile de forță)².

Atractivitatea unui astfel de cadru moral rezidă în trei aspecte: primul este că oferă o soluție la problemele morale puse de toate specificitățile acțiunilor serviciilor de informații contemporane, al doilea fiind faptul că tratează interesele tuturor cetățenilor planetei în mod egal, iar cel de-al treilea fiind că nu ia în considerare statele ca obiecte primordiale de interes moral, punând pe primul loc indivizii. Aceste trei aspecte se combină, pentru a acorda relevanță cadrului propus și a îl ancora în situația contemporană.

De asemenea, trebuie menționat că acest cadru nu reprezintă neapărat o propunere instituțională, ci doar un

² Pentru distincția privind includerea acțiunilor acoperite în definiția conceptului de *intelligence* vezi Wheaton și Beerbower (2006).

instrument idealizat prin care se pot evalua moral activitățile instituțiilor de *intelligence*. În ceea ce privește concretizarea sa instituțională, cel mai probabil, aceasta se poate face doar printr-un tratat semnat de state pe teme specifice (utilizarea armelor cibernetice, interceptarea internațională a comunicațiilor). Acest tratat ar putea fi, la rândul său, evaluat prin prisma acestui cadru moral, fiind, în cel mai bun caz, o soluție limitată la o problemă ce nu poate fi rezolvată concret în acest moment nerezolvabilă.

1.2. Democratizarea activității de *intelligence* – o soluție suficientă?

O primă versiune a ideii de stabilire a moralității acțiunii prin raportarea la instituțiile democratice este cea menționată în literatura de specialitate drept „testul Stansfield Turner/ testul *New York Times*” (Quinlan 2007, Omand și Phythian 2013, 2018). Acesta se bazează pe o declarație a amiralului Turner, pe atunci director al CIA. Conform acestuia, o acțiune de *intelligence* este acceptabilă moral dacă cei care o aprobă „simt că ar putea să o apere în fața publicului, dacă aceasta ar fi dezvăluită”.

Prin această afirmație, amiralul Turner plasează responsabilitatea judecării moralității unei acțiuni de *intelligence* strict în responsabilitatea publicului statului din care face parte serviciul de *intelligence* respectiv. Principala critică adresată acestei abordări este că nu include nici un criteriu de substanță, nici în ceea ce privește valorile morale ale publicului decident și nici măcar în ceea ce privește cultura politică a statului.

Respingerea concepției lui Stansfield Turner a condus la două posibilități: 1) elaborarea unei teorii „substanțialiste” a

moralității în *intelligence*; 2) elaborarea unei teorii „proceduriste” privind calitatea democrației statului al cărui serviciu de *intelligence* întreprinde acțiunea. Prima familie de teorii se bazează pe propunerea unor principii concrete de evaluare a moralității acțiunilor de *intelligence*, pe când cea de-a doua respinge principii de conținut și susține că moralitatea unei acțiuni de *intelligence* este dată de faptul că este aprobată de instituțiile unui stat democratic. Pentru ca acțiunile de *intelligence* să fie justificate moral, conform autorilor din această tabără, instituțiile care aprobă trebuie să satisfacă standarde înalte privind legitimitatea democratică, atât în ceea ce privește modul de alegere, cât și al atribuțiilor și controlului reciproc. Sunt incluse aici instituții de control democratic al serviciilor de informații puternice și funcționale. Deși publicul nu va cunoaște detaliile acțiunilor aprobate de acestea, respectarea standardelor democrației liberale la nivelul designului instituțional, asigură faptul că deciziile sunt în concordanță cu interesele cetățenilor.

O teorie „proceduristă” este propusă de Mark Phythian, în dezbateră pe care acesta a purtat-o cu David Omand și al cărei rezumat este prezentat în *International Journal of Intelligence and Counterintelligence* precum și în cartea *Principled Spying* (Omand și Phythian 2013, 2018). Principalul argument al lui Phythian este că orice teorie substanțialistă a moralității în *intelligence* permite acțiuni precum asasinarea țintită, pe care un public al unui stat democratic nu le-ar tolera. Astfel, Phythian face apel la teoria democrației deliberative, argumentând că acțiunile de *intelligence* sunt morale, dacă sunt aprobate de către publicul unui stat, ale cărei valori, exprimate instituțional, includ democrația de tip deliberativ. Conform lui Phythian, serviciile de informații din statele democratice, care

includ instituții menite să canalizeze valorile morale ale populației și să includă în dezbateră toate interesele relevante, primesc o „licență democratică de a opera” (Omand și Phythian 2018, 2022) prin aplicarea la literă a acestor proceduri.

În textele ulterioare (Omand și Phythian 2018, 2022), Mark Phythian reia concepția conform căreia teoriile substantive ale moralității în *intelligence* nu pot fi de ajutor pentru a evalua acțiunile unui stat democratic. În capitolul din cartea editată în comun cu David Omand, *Principled Spying*, Phythian își construiește argumentul ca o critică explicită la adresa teoriei războiului drept. Astfel, acesta evidențiază aspectele care fac războiul diferit de acțiunea de *intelligence*: faptul că războiul este limitat în timp, faptul că are efecte mult mai grave asupra ființelor umane și faptul că nu poate fi inițiat, decât în cazuri absolut excepționale, ca un mijloc de prevenire a amenințărilor. Principalul argument al lui Phythian, este că, spre deosebire de război, acțiunea de *intelligence* are loc permanent, este orientată către descoperirea unor amenințări care nu s-au manifestat încă și afectează persoanele primordial prin încălcarea dreptului la viață privată și doar extrem de rar prin suprimarea vieții sau a integrității corporale. Aceasta face, conform lui Phythian, teoria războiului drept inaplicabilă acțiunii de *intelligence* deoarece nu se poate identifica un moment corect al inițierii acțiunii de colectare *intelligence*, deoarece aceasta trebuie să fie permanentă. De asemenea, conform lui Phythian, principiul „mijlocului ultim” stabilit de teoria războiului drept nu poate fi aplicat deoarece colectarea de *intelligence* trebuie să fie prima linie de apărare a unui stat împotriva amenințărilor care pun în pericol siguranța cetățenilor.

Astfel, pe baza acestor critici la adresa teoriei războiului drept, Phythian argumentează că ceea ce este necesar este deschiderea legislației pe baza căreia sunt autorizate acțiunile de *intelligence* către o dezbatere publică incluzivă, în interiorul statului care desfășoară acțiuni de *intelligence*. Acest model se bazează pe trei elemente care sunt obligatorii pentru legitimitatea acțiunii de *intelligence*: existența unui stat de drept, reglementare și control al activității de *intelligence* și autolimitare din partea instituțiilor de *intelligence* care trebuie să aplice principiile proporționalității și necesității la fiecare etapă a procesului (Omand și Phythian 2018, 44).

O altă abordare de tip democratizare a *intelligence* este susținută de Kira Vrist Rønn și Adam Diedrichsen (2017), care se bazează pe teoria contractualistă a consimțământului implicit (sau, mai degrabă a consimțământului dat de cetățeni idealizați în condițiile lipsei autorității politice). Aceștia argumentează că teoria războiului drept nu poate fi aplicată pentru a justifica moralitatea acțiunilor de *intelligence* preventive în interiorul statului care le organizează. Autorii pornesc de la teoria contractualistă a consimțământului implicit pe care cetățeanul îl dă statului de a impune anumite legi cu forța. Apoi, următorul pas argumentativ este de a extinde cerințele pe care activitatea de poliție trebuie să le îndeplinească pentru a fi legitimă, către activitatea de *intelligence*. Astfel, conform celor doi autori, legile trebuie să stabilească în mod clar și neechivoc, într-un mod în care să poată fi înțeles de toți cetățenii, amenințările la adresa securității naționale și care sunt consecințele în cazul în care un cetățean acționează în acel mod. În plus, conform autorilor, și identitatea unor ofițeri de informații ar trebui să fie publică, iar aceștia trebuie să se afle în mijlocul comunității, pentru a crea încredere în serviciile de informații. Nu este clar

în expunerea autorilor pe care teorii contractualiste se bazează, deoarece doar teoria Lockeană sau Rawlsiană poate fi extinsă în acest mod.

Cecile Fabre (2022) contestă aplicarea concepțiilor contractualiste deoarece, conform acesteia, cel puțin o parte dintre aceste abordări (cele inspirate de Locke și Hobbes) permit justificarea anumitor acțiuni de colectare de informații fără a evalua scopurile de politică externă pentru care acestea sunt desfășurate. Pe de altă parte, Fabre reproșează contractualismului Rawlsian că nu distinge între obligațiile pe care cetățenii le au față de conaționali și obligațiile pe care le au față de cetățenii altor state. Astfel, contractualismul Rawlsian interzice, conform înțelegerii pe care i-o dă Fabre, utilizarea unor mijloace relativ puțin intruzive de către state care dețin tehnologii performante, dacă aceasta are drept consecință aplicarea unor mijloace mai intruzive de către statele mai puțin dezvoltate tehnologic.

Principala critică care poate fi adresată teoriilor care pun semnul egal între moralitate și democratizare este faptul că sistemul contemporan de state generează o parțialitate inerentă în deciziile asupra acțiunii de *intelligence*. Astfel, oricât de democratic este un stat, instituțiile acestuia vor reflecta în mod logic, exclusiv interesele și concepțiile cetățenilor acestuia. Având în vedere că, pentru domeniul *intelligence*, nu există instituții deliberative la nivel global, interesele tuturor indivizilor nu pot fi luate în seamă în mod egal. Astfel, urmând firul logic al susținătorilor acestei teorii, este fie necesară crearea de instituții globale care să guverneze domeniul de *intelligence*, fie renunțarea la teorie și înlocuirea acesteia cu o teorie „substantivă”.